

بررسی وضعیت توسعه‌ای استان آذربایجان شرقی و عدم تعادل‌های درون منطقه‌ای

سخنرانان:

محمد فرشکاران (رئیس سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان آذربایجان شرقی)

بهارک نصر (معاون بودجه سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان آذربایجان شرقی)

دبیر جلسه:

دکتر حسین نوری‌نیا (مدیر گروه توسعه منطقه‌ای موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و
برنامه‌ریزی)

۱۴۰۱/۰۵/۲۲

مطالب مندرج در این گزارش منحصرآ گفته‌های سخنرانان است و به هیچ‌وجه منعکس‌کننده
نظر موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی نیست.

نکات اصلی

- جایگاه استان آذربایجان شرقی در حوزه خدمات، کشاورزی و صنعت، هم‌آوردی خوبی با کل کشور دارد. ولی در حوزه معدن که یکی از مزیت‌های نسبی استان نیز هست، به شدت پایین است. این نشانگر آن است که این حوزه نیاز به بازنگری در سرمایه‌گذاری و جذب سرمایه‌گذار دارد.
- در بحث اشتغال در بخش‌های مختلف اقتصادی، بخش خدمات ۴۱/۳ درصد از سهم اشتغال را به خود اختصاص داده است، سهم بخش کشاورزی ۲۰/۶ درصد و سهم بخش صنعت ۳۸/۱ درصد از اشتغال است.
- در سال ۱۳۷۹ رتبه استان در ارزش افزوده ۱۴ بود، که در سال ۱۳۹۰ به ۱۶ رسید و در سال ۱۳۹۹ به ۱۸ تقلیل پیدا کرد.
- نمودار مقایسه روند تورم در استان از سال ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۹ در مقایسه با کل کشور نشان می‌دهد استان با چالشی روبه‌رو است و نرخ تورم استان از کل کشور بالاتر است؛ میانگین این تفاوت در مواقعی از ۳/۶ درصد شروع می‌شود و در سال‌هایی تا ۵ درصد هم می‌رسد.
- ضریب جینی استان با ضریب جینی کل کشور تقریباً یکی است و کمی هم بهتر از آن است، یعنی توزیع ثروت در این استان بهتر اتفاق افتاده است.
- یکی از مشکلاتی که در استان وجود دارد، در بخش صنایع و حتی در بخش کشاورزی که چالش عمده‌ای نیز هست، این است که کشاورزی و صنعت استان به سمت بخشی و جزیره‌ای بودن حرکت کرده است. توان رقابت بنگاه‌های متوسط در شرایط بد اقتصادی و در دوره رکود به شدت آسیب‌پذیر است. بنگاه‌های بزرگ که مادر صنایع استان شمرده می‌شوند از این آسیب‌ها در امان نمانده‌اند اما این توانایی را دارند که خود را به پیش ببرند.
- نگاهی به توزیع جمعیت در سطح استان بیانگر آن است که قسمت‌های غربی و مرکزی استان جمعیت بیشتری نسبت به قسمت‌های شرقی دارد. از منظر آمایش سرزمین نیز قسمت‌های غربی استان بیشتر توسعه‌یافته و قسمت‌های شرقی کمتر توسعه پیدا کرده‌اند یا اصلاً توسعه نیافته‌اند و این امر نشان از عدم تعادل درون استانی دارد.

نشست "بررسی وضعیت توسعه‌ای استان آذربایجان شرقی و عدم تعادل‌های درون منطقه‌ای استان" با سخنرانی آقای محمد فرشکاران (رئیس سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان) و سرکار خانم نصر (معاون بودجه سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان) با حضور اعضای گروه پژوهشی توسعه منطقه‌ای و با شرکت جمعی از کارشناسان و علاقه‌مندان، به‌ویژه از سازمان‌های مدیریت و برنامه‌ریزی دیگر استان‌ها در تاریخ ۲۲ مرداد ۱۴۰۱ به صورت آنلاین برگزار شد.

دکتر حسین نوری‌نیا

در این نشست که نامزونی توسعه در استان و عدم تعادل‌های منطقه‌ای و دلایل آن به بحث گذاشته می‌شود، دو پرسش عمده داریم که در نشست‌های بررسی وضعیت دیگر استان‌های کشور نیز مطرح خواهند شد: نخست، جایگاه توسعه استان در ایران چگونه است و از چه وضعیتی در ابعاد مختلف برخوردار است؟ و دوم، درون استان با چه عدم تعادل‌های منطقه‌ای از نظر توسعه‌ای مواجه هستیم، کدام مناطق بیشتر و کدام یک کمتر توسعه یافته‌اند و چرا با چنین عدم تعادل‌هایی مواجه هستیم و سازمان برنامه به عنوان مرکز اصلی برنامه‌ریزی در این حوزه چه برنامه‌ای برای روند توسعه‌ای استان و کاهش عدم تعادل‌های درون منطقه‌ای دارد؟

محمد فرشکاران

استان آذربایجان شرقی یکی از استان‌های مهم و تأثیرگذار در فرایندهای تصمیم‌گیری کشور است و به‌ویژه در حوزه اقتصاد از استان‌های مهم و با پیشینه صنعتی‌شدن است. معمولاً استان آذربایجان شرقی را به عنوان یکی از استان‌های برخوردار می‌شناسیم و در تصمیم‌گیری‌های ملی هم نسبت به این استان با نگرش برخوردار نگاه می‌کنیم. اما واقعیت‌ها و مسائلی در داخل این استان وجود دارد که با نگرش موجود منطبق نیست.

همکاران ما در سازمان، تحولات توسعه‌ای یک دوره‌ی ۲۰ ساله استان مربوط به سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۹ را مطالعه کرده‌اند. روندهای به دست آمده از این مطالعه، حکایت از سیر نزولی در ارزش افزوده (GDP) استان دارد. هر چند تلاش‌هایی اقتصادی در بخش خصوصی و عمومی شکل گرفت، ولی این توانایی در استان نبود که تولید ناخالص داخلی استان بتواند سیر صعودی داشته باشد.

در بخش صنعت ۷۰ سال و شاید بیشتر قدمت داریم ولی صنایع استان به سمت استهلاک بالا در حرکت هستند. از این رو، اکنون دچار ظرفیت‌های خالی و عدم بهره‌وری مناسب در حوزه صنایع شده‌ایم و نوسازی ناوگان صنعتی استان بسیار مهم است.

در حوزه صنعت، ۵۲ درصد از ظرفیت استان خالی است، یعنی سرمایه‌گذاری اتفاق افتاده است ولی فعالیتی وجود ندارد. از آن طرف، صنعت ما به علت تحریم‌ها بازار ندارد و فقط بازارهای داخلی به صورتی محدود وجود دارند. این باعث شده است که رکود افزایش پیدا کند.

رتبه استان در ارزش افزوده سال ۱۳۷۹ چهارده بود، که در سال ۱۳۹۰ به ۱۶ رسید و در سال ۱۳۹۹ به ۱۸ تقلیل پیدا کرد. کاهش میزان ارزش افزوده قطعاً باعث کاهش سرانه درآمد استان هم شده است، یعنی سطح جمعیتی ۴/۹ درصدی و از طرفی هم سهم ۳/۲ درصدی از میزان ارزش افزوده، نشان‌دهنده‌ی شکافی است که شاخص‌های فقر استان را هم تقویت کرده است.

بررسی وضعیت توسعه‌ای استان آذربایجان شرقی و عدم تعادل های درون منطقه‌ای

نمودار مقایسه روند تورم این استان از سال ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۹ در مقایسه با کل کشور نشان می‌دهد استان با چالشی رو به رو است و نرخ تورم استان از کل کشور بالاتر است؛ میانگین این تفاوت در مواقعی از ۳/۶ واحد درصد شروع می‌شود و در سال‌هایی به ۵ واحد درصد هم می‌رسد.

ما کشورهای ارمنستان و آذربایجان را در همسایگی داریم و در کریدور انتقال کالا از سمت این کشورها به سمت اوراسیا هستیم، ولی سهم ما سهم پایین تری است. در یک دوره ۲۰ ساله، با وجود اینکه این استان کریدور و محل ترانزیت کالا بوده و می‌توانست هاب اقتصادی شمال غرب کشور باشد، این اتفاق نیفتاده است. از نظر ارقام، تناژ و مبلغ، پنجمین استان صادرکننده هستیم که به نظر می‌رسد مزیت نسبی داریم. ما در سال ۱۴۰۰ با توجه به فشارهای اقتصادی، در کشور یک پله تنزل داشتیم.

یکی از مشکلات حاد و مهمی که گریبان‌گیر استان آذربایجان شرقی و حتی استان‌های آذربایجان غربی و کردستان است و محیط‌زیست کشور را هم به مخاطره انداخته، خشک شدن دریاچه ارومیه است. دریاچه ارومیه به پایین‌ترین سطح خود در این چند دهه رسیده است و این تمام مدارهای توسعه را مختل خواهد کرد. فکر اساسی در مورد دریاچه ارومیه می‌تواند از وقوع بسیاری از مسائل و مشکلات آتی پیشگیری کند.

رود ارس یکی از نگرانی‌های آبی است. ترکیه در حال احداث سد است و شاید در سه یا چهار سال آینده، آبی که در سد خدآفرین باعث توسعه منطقه‌ای مرزی هست دچار مشکل شود. سد خدآفرین را اگر ببینید، لکه‌ای در نقشه هست که نشان می‌دهد دبی آب رفته رفته پایین آمده است. اگر نتوانیم به موقع از ظرفیت‌های آبی آن استفاده کنیم و هشدارهای لازم را به ترکیه ندهیم ممکن است باعث شود از طرف حوضه آبریز رود ارس دچار مشکل شویم. در توسعه بخش کشاورزی نیازمند شبکه‌سازی آب هستیم و اینجاست که نقش مهم آب برای ما مشهود می‌شود.

یکی از بحث‌هایی که بیشتر در استان مطرح است این است که ما باید بسته‌های سرمایه‌گذاری مشخصی ارائه دهیم و تاخیر در ارائه این بسته‌ها باید به حداقل برسد تا سرمایه‌گذار بتواند به صورت پایدار و با اطمینان در فضای استان فعالیت کند. ما در حوزه آب، انرژی و به‌ویژه برق، مشکلات خاصی برای سرمایه‌گذاری داریم.

در آذربایجان شرقی چند ویژگی خوب وجود دارد که باید تقویت شود. بخش خصوصی سخت فعالیت کرده است ولی باید کمک شود تا بهره‌وری را بالا ببرد.

مشکلی که در توسعه استان وجود دارد و باید خودمان حل کنیم، تمرکزگرایی در پروژه‌های استانی است. اکثر پروژه‌های استان که طولانی شده، پروژه‌های ملی هستند. برای مثال، پروژه راه اتصال به کشورهای شمالی حدود ۱۸ سال است که معطل مانده است. چنین پروژه‌هایی تمرکززدایی را می‌طلبد. یعنی باید همکاری دیگر استان‌ها را هم داشته باشیم و نباید همه کارها بر دوش یک استان باشد.

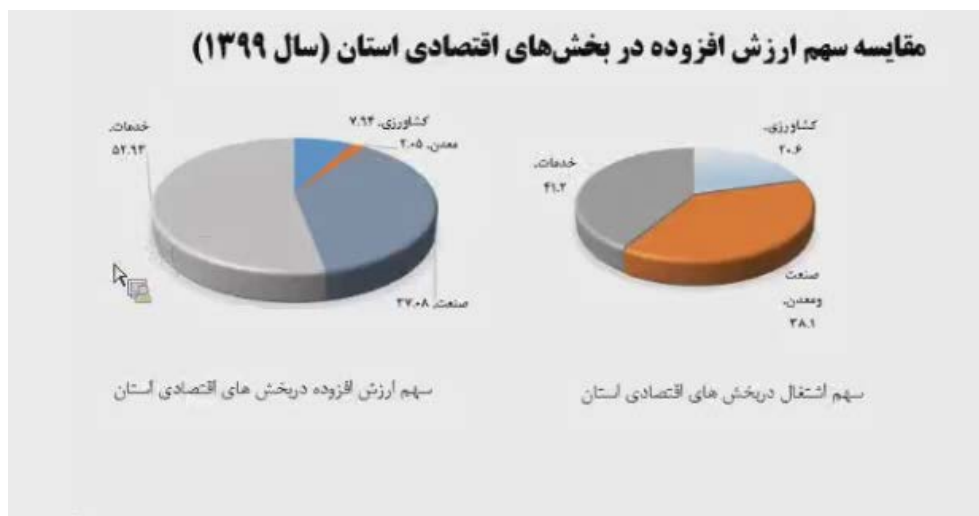
در توزیع اعتبارات و در توزیع سرمایه‌گذاری قطعاً توجه به سند آمایش سرزمین برای ما مهم است. عدم توجه به آمایش سرزمین موجب شد که شاخص‌های توسعه‌ای قسمتی از استان بالا برود. اگر شمال و جنوب استان را از نظر آمایش بررسی کنید، مشاهده می‌کنید که در شاخص‌های توزیع فقر، محرومیت و توسعه‌نیافتگی شهرستان‌هایی داریم که واقعا محروم و توسعه نیافته باقی مانده‌اند.

اتکا به خود استان و سرمایه‌هایش، جذب سرمایه‌های درون استان، خارج از استان و خارج از کشور، افزایش بهره‌وری، اولویت‌بندی پروژه‌ها در مدار توسعه، رعایت سند آمایش سرزمین، اهمیت دادن به جایگاه سرمایه‌گذار، جلوگیری از خروج ارزش افزوده از استان و در سطح شهرستان که باعث عدم تعادل شده است، ایجاد روش‌های نوین کشاورزی، استفاده از آب با متدهای جدید در حوزه صنعت و خدمات در راستای تسهیل و تسریع و ایجاد اشتغال و در نهایت، جذب مردم در حرکت توسعه‌ای و اقتصادی و مشارکت بخش خصوصی، مسیر توسعه استان را باز می‌کند.

بهارک نصر

بررسی نرخ بیکاری در جمعیت ۱۵ ساله و بیشتر نشان می‌دهد که نرخ بیکاری جمعیت ما از میانگین کشور پایین‌تر است یعنی ما تعداد شاغلان بیشتری را در استان آذربایجان شرقی داریم.

سهم ارزش افزوده در بخش‌های اقتصادی نشان می‌دهد، در بخش خدمات ۵۳ درصد، در بخش کشاورزی ۸ درصد و بخش صنعت و معدن تقریباً ۳۹ درصد ارزش افزوده داریم. اشتغال بخش کشاورزی به نسبت ارزش افزوده‌ای که برای ما می‌آورد بسیار بالاست. اشتغال در بخش صنعت و معدن تقریباً پایایی ارزش افزوده خود است. این‌ها نشان می‌دهد که ما به‌خصوص در بخش کشاورزی و تا حدی صنعت و معدن، با بهره‌وری پایینی کار می‌کنیم.

آمارهای ارزش‌افزوده بخش‌های اقتصادی استان در سال ۱۳۹۹ نشان می‌دهد که استان در بخش کشاورزی رتبه دوم کشوری و در بخش صنعت رتبه هفتم داشته است. سرانه ارزش‌افزوده ما در کشور، پایین ولی رتبه ما بالاست. از طرف دیگر اشتغال ما در این بخش‌ها بالاست. در سطح کشور هم همین وضعیت برقرار است. بنابراین در بخش‌های کشاورزی و صنعت با بهره‌وری پایین در حال کار هستیم.

در نمودار بهره‌وری ملاحظه می‌کنید که در سال ۱۳۹۹ در کشاورزی حدود ۶۲ درصد، در صنعت ۵۳ درصد، در خدمات ۷۶ درصد بهره‌وری نیروی کار داشتیم و میانگین آنها حدود ۶۳ درصد می‌شود که نشان‌دهنده این است که وضعیت بهره‌وری نیروی کارمان زیاد مناسب نیست؛ به‌خصوص در بخش صنعت، با بهره‌وری حدود ۵۰ درصدی که بهره‌وری پایینی نسبت به بخش‌های دیگر دارد.

بررسی وضعیت توسعه‌ای استان آذربایجان شرقی و عدم تعادل های درون منطقه‌ای

نسبت بهره‌وری نیروی کار استان به کشور

1399	1398	1397	1396	1395	1394	1393	1392	1391	1390	فعالیت / سال
62	64	59	61	66	63	53	61	63	73	کشاورزی
53	55	56	42	39	48	43	42	43	34	صنعت
76	76	77	79	78	82	73	74	84	75	خدمات
63	65	65	59	57	63	55	57	60	53	جمع

بررسی وضعیت تسهیلات و سپرده‌های بانکی نشان می‌دهد، بانک‌های ما در این زمینه به خوبی عمل نکرده‌اند. در سال ۱۳۹۹ نسبت تسهیلات به سپرده برای آذربایجان شرقی تقریباً ۵۶ درصد بوده است. نسبت تسهیلات به سپرده در استان از سال ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۹ روندی نزولی داشته که باید بررسی شود.

مشکل ما در بخش صنعت این است که بنگاه‌های اقتصادی متوسط و کوچک در حال فعالیت هستند که توانمندی و سرمایه‌ی در گردش پایین‌تری دارند. ابزارآلات و ماشین‌آلاتی که استفاده می‌کنند مطمئناً فرسوده است و با بهره‌وری پایین فقط در حال تولید هستند و ارزش افزوده زیادی برای ما ندارند. بهره‌وری کل استان تقریباً مؤید همین قضیه است. با توجه به برنامه‌ای که دولت و سازمان برنامه و بودجه برای رشد ۸ درصد مشخص کرده است، استان ما، حدود ۴۰ درصد را باید از محل بهره‌وری تأمین کند. بنابراین باید رویکردمان این باشد که سعی کنیم بهره‌وری را به‌خصوص در بخش صنعت که سهم زیادی در برنامه‌های رشد اقتصادی ما دارد، بالا ببریم.

نسبت بهره‌وری کل استان به کشور

y1397	y1396	y1395	y1394	y1393	y1392	y1391	y1390	
1.43	1.49	1.49	1.36	1.37	1.38	1.43	1.43	کشور
0.86	0.98	0.99	0.95	0.84	0.78	0.82	0.85	استان
59.69	65.80	66.10	70.12	61.18	56.39	57.71	59.37	نسبت استان به کشور

ما برای محاسبه شاخص فقر، سه عامل "قرار گرفتن در سه دهک پایین"، "فاقد درآمد ثابت"، "تحت پوشش نهادهای حمایتی" را در نظر گرفتیم. اگر هرکدام از خانوارها حداقل دو عدد از این شاخص‌ها را داشته باشند، در گروه فقرا دسته‌بندی می‌شوند. نتایج نشان می‌دهد که آذربایجان شرقی با رتبه ۱۹ بین ۳۱ استان کشور قرار دارد و ۲۲ درصد خانوارهای این استان با رتبه‌بندی صورت گرفته، فقیر هستند.

در موضوع آب، مصرف فعلی ما از محل آبهای سطحی، ۴۸ درصد و آبهای زیرزمینی ۵۲ درصد است. برداشت بسیار زیاد ما از آبهای زیرزمینی، ما را در مورد ذخایر آبهای زیرزمینی با مشکل مواجه کرده است. از این رو، آب مورد نیاز از محل آبهای سطحی را باید از ۴۸ درصد به عدد ۶۶ درصد برسانیم.

نگاهی به توزیع جمعیت در سطح استان بیانگر آن است که قسمت‌های غربی و مرکزی استان جمعیت بیشتری نسبت به قسمت‌های شرقی دارد. از منظر آمایش سرزمین، قضیه مشخص‌تر می‌شود و می‌بینیم که قسمت‌های غربی استان بیشتر توسعه‌یافته و قسمت‌های شرقی کمتر توسعه پیدا کرده‌اند یا اصلاً توسعه نیافته‌اند و همین قضیه باعث شده که جمعیت به سمت غرب استان سوق پیدا کند. در این نقشه کاملاً این قضیه مشخص است که مطمئناً این استان را دچار مشکلات زیادی هم کرده است.

